

УДК 930.2:929.53:929.731Головні-Острожецькі

Ігор Тесленко

ПОХОДЖЕННЯ КНЯЗІВ ГОЛОВНІВ-ОСТРОЖЕЦЬКИХ У СВІТЛІ НОВОВІЯВЛЕНИХ ДЖЕРЕЛ

Стаття присвячена проблемі генези роду, що функціонував на руських землях Великого князівства Литовського і Речі Посполитої від першої половини XV до кінця XVI ст. Основна увага в дослідженні приділена конфлікту, який розгорівся між нащадками померлого в 1585 році останнього представника фамілії «по мечу» Андрія Федоровича. В розпал протистояння сестри небіжчика заявили про те, що Головні-Острожецькі походять від князів Острозьких. Волинський воєвода Януш Острозький із цим твердженням погодився, хоча його визнання могло бути лиш приводом для того, аби втрутитися в конфлікт. У статті розглядаються аргументи «за» і «проти» споріднення між двома князівськими домами і робиться припущення про те, що Острожецькі, дійсно, могли походити від Острозьких, проте остаточні висновки робити зарано. Натомість розв'язано генеалогічний вузол із походженням князів Лизиносовичів, які були нащадками одного з перших власників Острожця князя Іван Дмитровича на прізвисько «Лизинос».

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Волинська земля, знать, князі Головні-Острожецькі, князі Лизиноси, князі Острозькі.

З кінця XIX ст. в історіографії закріпилося уявлення про середньовічну Волинь як родову колиску багатьох аристократичних фамілій із княжими титулами. Здається, у жодному іншому закутку Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої не було стільки домонархальних міст, як тут: Остріг, Вишневець, Збараж, Заслав, Чорторийськ, Четвертня, Корець, Камінь-Кошерський, дрібніші столиці неначе удільних князівств, загальна кількість яких перевищувала два десятки. До Люблінської унії трохи не половина з них перебувала в руках впливової касты «княжат головних», яким вдалося на тривалий період закріпитися на політичному олімпі Волині і руських земель загалом. Їхня молодша братія – «княжата-повітники», не маючи бажання поборотися за місце під сонцем чи достатніх ресурсів для цього, вибудовували свої кар'єрні стратегії, прислугову-

ючи королю або магнатам¹. За родовими легендами й сучасними генеалогічними дослідженнями, волинські княжі фамілії походили переважно від двох середньовічних династій Східної Європи – Рюриковичів і Геди́новичів. Невелику групу становили роди тюркського коріння, генеза кількох «домів» лишається нез'ясованою, навколо деяких і досі точаться дискусії.

До останньої категорії можна віднести і князів Головнів-Острожецьких з Острожця, що під Луцьком². Рід проіснував близько двох століть і, на думку більшості істориків, вигас по мечу в 1585 році³. Якщо задатися метою виділити з-поміж Головнів-Острожецьких (серед шести поколінь, представлених вісьмома чоловіками) постать найвизначнішу, з вирішенням цього завдання виникнуть проблеми. Ані військової, ані яскравої урядницької кар'єри жоден із князів Головнів так і не зробив. З урахуванням цієї обставини, з натяжкою на роль «переможця конкурсу» претендуватиме, очевидно, Петро Михайлович, який жив на межі XV й XVI століть. У його актив занесемо багаторічну службу на королівському дворі, що увінчалася сходженням на уряд троцького городничого (1523)⁴. Син Петра Михайловича Федір короткий час був при князеві Богущі Корецькому справцею брацлавського і вінницького староств (1559), а наприкінці жит-

¹ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – 2 вид, переглянуте і виправл. – К., 2008. – С. 104–108.

² Острожець – нині село Млинівського району Рівненської області.

³ У гербівниках єзуїта Каспера Несецького згадуються якісь Головні-Острожецькі (правда, без князівського титулу) у XVIII ст. на білоруських землях Речі Посполитої. Їх родовий знак (рис. 1), який на власні очі бачив у ольшевському костелі попередник Несецького Войцех Коялович, відрізнявся від того, що ним користувалися волинські князі Острожецькі (рис. 2). Однак, нещодавно Олег Однороженко виявив печатку кн. Юрія Петровича Головні 1542 р. (рис. 3), де зображено геральдичну фігуру, схематично подібну до «ольшевського знаку». Таким чином, можна припустити, що кн. Юрій Петрович Головні-Острожецький не помер бездітним, як прийнято вважати, а започаткував гілку роду, яка існувала ще в середині XVIII ст. (див.: *Niesiecki K. Korona Polska.* – Lwów, 1740. – Т. 3. – С. 530–531; *Niesiecki K. Herbarz polski / wyd. przez Jana Nep. Bobrowicza.* – Lipsk, 1841. – Т. 7. – С. 206; *Kojałowicz W. Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator.* – Kraków, 1905. – С. 227; *Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст.* – Харків, 2008. – С. 68–70; *Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.* – Харків, 2009. – С. 262). Ольшево – нині село Мядельського району Мінської області.

Рис. 1. Знак білоруського роду Головнів-Острожецьких. XVIII ст.

Рис. 2. Родовий знак князів Острожецьких (за В. Кояловичем)

Рис. 3. Знак на печатці князя Юрія Петровича Головні. 1542

⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy [Województwo trockie XIV–XVIII wiek] / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, A. Haratym.* – Warszawa, 2009. – С. 118.

тя отримав привілей на уряд литовського надвірного конюшого, проте до виконання нових повноважень, схоже, не приступив через смерть (1569)⁵. Останній представник роду, син Федора Андрій Острожецький не посідав жодного уряду і на політичній арені «засвітився», здається, тільки раз, коли в період першого безкоролів'я в Речі Посполитій (1573) за рішенням шляхти Волинського воєводства потрапив до представницької делегації на елекційний сейм⁶.

Загалом, коли йдеться про князів Головнів у XVI столітті, джерел нам вистачає для того, аби реконструювати персональний склад роду, його матримоніальні зв'язки, земельні володіння, приналежність до клієнтарно-патрональних угруповань. Натомість XV століття немов оповите туманом. Три з чотирьох представників фамілії, які жили в цей час, потрапили в поле зору істориків завдяки одному лиш документу, що досі неопублікований, але відомий із робіт Юзефа Вольфа та Оскара Галецького⁷. 1446 року князь Іван Дмитрович за вірну службу при боці Свидригайла отримав разом із синами Острожець та ряд інших володінь (див. *додаток 2*). З надання випливають імена Іванового батька Дмитра й сина Гліба (цей документ – перша й остання згадка про всіх трьох). Ще один Іванів нащадок – князь Михайло – вираховується за допомогою логічного припущення, що коли наприкінці XV – на початку XVI ст. жив Петро *Михайлович* Острожецький, значить, його батько народився десь у першій половині – середині XV ст. в родині Івана Дмитровича⁸. Виходячи з наведених даних та інших відомих джерел, ми можемо накреслити генеалогічну схему перших поколінь роду, хоч вона й буде позбавлена багатьох важливих деталей (таких, як роки життя чи імена шлюбних партнерів⁹).

Отже, коріння роду сягає Свидригайлових часів, а його зв'язок із княжими династіями, що існували раніше, простежити складно через брак джерел XIV–XV ст. Проблема ще й у тому, що під час «генеалогічного буму», який розпочався в Речі Посполитій у 1570-х роках, Острожецькі не встигли потрапити під приціл відомих нам авторів гербівників, панегіриків і геральдичних віршів – у XVI ст. через своє відносно невисоке становище у шляхетському соціумі, а в XVII ст. – через те, що рід вигас. Цими

⁵ *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. – Warszawa, 1895. – S. 133; *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba.* – Kornik, 1994. – S. 55.

⁶ *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни.* – К., 1849. – Т. 1. – С. 49.

⁷ *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19, 131; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915. – S. 293.

⁸ *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 132.

⁹ З усіх шлюбних партнерів володарів Острожця, що жили в XV ст., знаємо лише дружину кн. Михайла Івановича, яка була дочкою Пашка Дахновича, володимирського старости і члена панів-ради князя Свидригайла.

причинами й пояснюється відсутність інформації про князів Острожецьких на сторінках творів Мацея Стрийковського, Бартоша Папроцького та Шимона Окольського¹⁰.

Правда, рефлексії щодо походження знатних родів можна знайти не тільки в літературі. Наприкінці XVI й особливо активно з першої третини наступного століття князі й шляхта почали додавати до фамільного імені придомки, демонструючи в такий спосіб своє давнє коріння. Так, серед волинських князів Вишневецькі й Збараські стали «Корибутовичами», Четвертенські – «Святополками», Чорторийські – «Ольгердовичами», Сангушки – «Любартовичами» і т. д.¹¹ На цьому фоні придомок князів Острожецьких – «Головня» – виглядає більш, ніж дивно. По-перше, він не апелює до жодного відомого середньовічного династа і, по-друге, – найдавніша згадка про нього датована 1496-м роком, тобто задовго до поширення на Волині придомків. Юзеф Вольф, особливо не переймаючись питаннями генези придомків, категорично стверджує, що першим Головнею був Дмитро, батько Свидригайлового вірного слуги (що ані підтвердити, ані спростувати, зрозуміло, неможливо). На нашу думку, більш логічно припустити, що «Головня» – це прізвисько згаданого 1496 року князя Петра Михайловича, яке перейняли й уживали вже як придомок його нащадки, що жили в другій половині XVI ст.¹²

Підсумовуючи сказане, констатуємо, що ні прямих, ані опосередкованих свідчень, навіть легенд про походження роду не збереглося. Тому коли автори геральдично-генеалогічних трактатів приступали до відтворення древа Острожецьких, поле для фантазії було великим і, в підсумку, багатьом довелося визнати свою безпорадність.

Головні-Острожецькі в гербівниках і краєзнавчій літературі XVIII – початку XX ст.

Першу довідку про рід, що нас цікавить, підготував ректор Віленської єзуїтської академії Войцех Віюк-Коялович. У виданому 1656 року гербівнику він згадує: «Hołowniowie są szlachta na Litwie, używająca różnych przymianków:

¹⁰ «Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi» (Крулевець, 1582) *Мацея Стрийковського*; «Panosza» (Краків, 1575), «Gniazdo spoty» (Краків, 1578), «Herby rycerstwa polskiego» (Краків, 1584) *Бартоша Папроцького* та «Orbis Polonus» (Краків, 1641–1643) *Шимона Окольського*.

¹¹ Детальніше про генеалогічну пам'ять князівських і шляхетських родів див.: *Яковенко Н.* Внесок геральдики у творення «території з історією» (Геральдичні легенди волинської, київської і брацлавської шляхти кінця XVI – середини XVII ст.) // *Записки НТШ.* – Львів, 2010. – Т. 260, кн. 1. – С. 274–298.

¹² *Lietuvos Metrika.* – Vilnius, 2007. – Knyga Nr. 6 (1494–1506): Užrašymų knyga 5 / *Parėngė A. Baliulis.* – P. 144.

jedni zowią się pokrótce Hołowniami, inni Hołowniami Ostrożeckimi, inni wreszcie Hołowniami Jakimowiczami. Czy używają jednego i tegoż samego herbu, czy różnych, wiedzieć nie mogę»¹³. У наступному за часом появи гербівнику Каспера Несецького, нарешті, розведено Головнів-Якимовичів і Головнів-Острожецьких на дві окремі фамілії, хоча про князівський титул останніх і їх походження автор ще нічого не знає¹⁴.

Впритул наблизитися до відповіді на ключове питання вдалося авторам кінця XIX – початку XX століть. Їх праці вигідно відрізнялися від усіх попередніх широкою джерельною базою, на основі якої висловлювалися певні твердження й припущення. Це, у першу чергу, акти Литовської і т. зв. Волинської метрик, документи з приватних шляхетських архівів і, частково опубліковані, матеріали судових установ доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Поява таких видань, як «Архив Юго-Западной России», «Русская историческая библиотека», «Skarbiec Dyplomatów», «Archiwum Sanguszków», та багатьох інших дала можливість навіть краєзнавцям долучитися до вирішення нелегкої задачі реконструкції родоводів. Саме краєзнавець Тадеуш-Єжи Стецький, здається, уперше підняв питання про коріння князів Головнів-Острожецьких у праці «З бору і степу» (1888). «Kto byli ci kniazowie, – пише він, – z jakiej krwi pochodzili, na to odpowiedź niełatwa... Do krwi jagiellońskiej, jak inni możniejsi kniazowie, nie mieli nawet pretensyi, wątpliwą jest nawet rzeczą, czy od krwi panujących waregów udowodniłby swoje pochodzenie potrafili. Byłaby to więc rodzina ruska, niewiadomego pochodzenia, która bodaj czy dotąd na Litwie w potomkach swych nie przetrwała»¹⁵.

Як не парадоксально, та навіть коли за справу взялися такі класики, як Адам Бонецький, Юзеф Вольф і Северин Уруський, що хоч і не були фаховими істориками, проте продукували дослідження цілком прийняттого академічного зразка, ситуація з походженням Острожецьких майже не зрушила з місця. Так, у праці «Почет родів» (1887) Адам Бонецький не обговорював генезу роду взагалі, а його генеалогічна схема складалася всього з двох поколінь, що функціонували в першій половині XVI століття¹⁶.

На відміну від Бонецького Вольфу вдалося в деталях накреслити родовід Острожецьких («Князі литовсько-руські», 1895). Автор віднайшов у Волинській метриці згаданий вище привілей Свидригайла Ольгердовича,

¹³ *Kojałowicz W.* Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator... – S. 225.

¹⁴ *Niesiecki K.* Herbarz polski... – Lipsk, 1839. – Т. 4. – S. 365–355; *ibid.* – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 206.

¹⁵ *Stecki T. J.* Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – S. 317. До написання цієї праці історик-аматор приступив ще в 1870-ті, див.: *ibid.* – S. III.

¹⁶ *Boniecki A.* Poczec rodów w Wielkim xięstwie Litewskim w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 83–84.

в якому йшлося про надання князю Івану Дмитровичу Острожця з усіма присілками так, «як до того тримав його батько». Отже, родоначальником Острожецьких, підбиває підсумки Вольф, слід вважати саме Дмитра. Ким він був? Коли жив? До якої князівської фамілії належав? Всі ці питання у «Князях литовсько-руських» залишаються без відповіді. Тут слід відзначити, що зроблене Вольфом відкриття Бонецький повторив без будь-яких висновків у «Польському гербівнику»¹⁷.

І лише Урусський намагався пов'язати загадкового князя Дмитра з однією з династій кінця XIV – початку XV ст. На його думку, фамілія Острожецьких «była pochodzenia ruskiego i zapewne jednej gałęzi z ks. Druskimi»¹⁸. Складно одразу розібратися в тому, як народилося це припущення, принаймні автор його не обґрунтував. Наприкінці статті про Острожецьких він покликається на праці Бонецького й Вольфа, для яких походження роду лишилося нез'ясованим, та Литовську метрику, де годі шукати відповіді на питання. Логіку Урусського можна зрозуміти лише після ознайомлення з його статтею про князів Друцьких, в якій відчувається вплив хроніки Стрийковського. У цій праці, як відомо, не йшлося про Острожецьких, але з її змісту можна було зробити висновок, що всі волинські Рюриковичі походили саме від Друцьких. Знайти серед останніх «потрібного нам» Дмитра було нескладно, адже це ім'я зустрічається в князів Друцьких мало не в кожному поколінні. Значно складніше було довести тотожність обох Дмитрів, та цією проблемою Урусський уже не переймався.

Проблема походження роду в сучасній історіографії

У наш час генеалогічні студії стали одним із найперспективніших напрямків дослідження середньовічних еліт Східної Європи. Серед праць, що з'явилися упродовж двох останніх десятиліть, є й такі, в яких представлено різні версії походження князів Острожецьких. Усього цих версій нині три. Попри суттєві відмінності, об'єднує їх одне питання: ким був батько Свидригайлового слуги Івана Дмитровича?

Наталя Яковенко припустила в першому виданні «Української шляхти», що князь Дмитро був онуком Наримунта Гедиміновича й рідним братом Данила Острозького¹⁹. Незважаючи на критику колег, авторка й через п'ятнадцять років не змінила своєї думки, але й не підкріпила її бо-

¹⁷ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy...* – S. 131; *Boniecki A. Herbarz Polski.* – Warszawa, 1904. – Т. 7. – S. 315.

¹⁸ *Uruski S. Rodzina.* Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1916. – Т. 13. – S. 113.

¹⁹ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 275.

дай якимись аргументами²⁰. На відміну від Данила Острозького, ім'я якого пов'язував із Наримунтом ще Юзеф Пузина²¹, Дмитра Головнів нащадком того-таки Наримунта не вважає жоден інший історик, окрім Наталі Яковенко. Її припущення про братерство Данила й Дмитра наражається на нестиківку в хронології: перший князь на Острозі помер бл. 1366 р., а князь Дмитро 1411 р. ще жив, тож якщо обое і були родичами, то, швидше за все, належали до різних поколінь²².

За іншою версією, запропонованою Яном Тенговським, Острозькі мають вести своє коріння від князя Дмитра Боброка-Волинського, швагра московського князя Дмитрія Донського і героя Куликовської битви 1380 року. Щодо походження цієї постаті в історіографії точаться гострі дискусії. Сам Тенговський (а з українських істориків Фелікс Шабульдо й Леонтій Войтович) вважає, що Боброк-Волинський народився в сім'ї новгородського князя Михайла-Коріата Гедиміновича. Після еміграції і тривалої служби спочатку нижегородському, а потім і московському князю він повернувся до Литви і 1399 року при боці Вітовта взяв участь у нещасливій битві із золотоординцями на річці Ворсклі (де й загинув). Окрім кількох синів, яких Дмитро Михайлович залишив у Москві і які започаткували боярські роди Волинських і Вороних-Волинських, у князя Боброка начебто був ще нащадок у Великому князівстві Литовському. Слідом за Юзефом Пузиною Тенговський звертає увагу на підтвердження Казимира Ягайловича якомусь князю Івану Дмитровичу його прав на волость Боброк у Волинській землі (документ виданий між 1442-м і 1450-м роками)²³. Князівський титул, власне ім'я, патронім, час і територія проживання практично повністю збігаються з усіма ідентифікаційними характеристиками згаданого вище Свидригайлового слуги. А отже, напрошується висновок, який у Тенговського звучить так: «Jest bardzo prawdopodobnie, że Iwan [syn Dymitra Bobroka Wołyńskiego – *I. T.*] był protoplastą kniaziów

²⁰ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 686; *Яковенко Н.* Українська шляхта... – С. 305.

²¹ *Пузина Я.* О pochodzeniu kniazia Fedka Neświzkiego // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1911. – Nr 1–2. – S. 6–15; nr 3–4. – S. 43–47; nr 5–6. – S. 74–82; *Пузина Я.* Daniło ks. Turowski, Ostrogski i Chełmski, i jego potomstwo // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1931. – Nr 11. – S. 251–258; nr 12. – S. 269–275. Здається, висновок Н. Яковенко про братерство Данила Острозького й родоначальника Головнів-Острозьких базується на аналізі їхніх геральдичних знаків (див. *Яковенко Н.* Українська шляхта... – С. 93: «На безперечний зв'язок «Данила з Острога» та його родичів, князів пінських і городоцьких, із іншими Гедиміновичами вказують спільні гербові елементи Острозьких, Несвізьких, Збаразьких, Ружинських та ін., зафіксовані у печаткових знаках 14–15 століть»).

²² *Войтович Л.* Княжа доба на Русі... – С. 512; *Uruski S.* Rodzina... – Т. 13. – С. 113.

²³ *Tęgowski J.* Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów... – S. 171.

Hołowniów Ostrożeckich posiadających swe dobra na Wołyniu»²⁴. Версія логічно обґрунтована, але, на жаль, не позбавлена слабких місць.

Впадає у вічі більш ніж сумнівна локалізація волості Боброк, з якої впливає ототожнення двох Іванів Дмитровичів. Юзеф Пузина, на якого посилається Тенговський, вважає, що цей комплекс має лежати на Волині²⁵, хоча серйозних підстав для цього, на нашу думку, немає. Згаданий вище привілей Казимира Ягайловича не зберігся, а його зміст у Литовській метриці вкладається в одне коротке речення з чотирьох слів: «Князю Ивану Дмитреевичу Бобркъ»²⁶. По-перше, ні про яке підтвердження тут не йдеться, а по-друге, місцезнаходження населеного пункту, як бачимо, не вказане. Його можна вирахувати, хіба що проаналізувавши аналогічні за формою сусідні записи, які по всьому тексту книги Литовської метрики згруповані за територіальним принципом. У нашому випадку вони свідчать на користь того, що Боброк знаходився десь на білоруських землях Великого князівства Литовського. Ототожнення князя Бобрка з князем Острожецьким на тій лише підставі, що вони жили в 1440-х і мали однакові власні імена й патроніми, виглядає непереконливо.

Третя і на сьогодні остання версія витоків роду Острожецьких авторства Олега Однороженка спирається на свідчення сфрагістичних джерел. Порівнявши зображення на печатці князя Петра Михайловича «Головні» 1507 року з усіма іншими відомими князівськими знаками XIV–XVI століть, автор приходять до висновку про споріднення Острожецьких із князями Острозькими²⁷. Проте, на відміну від Наталі Яковенко, яка також вказує на можливий кровний зв'язок між обома фаміліями, Однороженко припускає, що Острожецькі були молодшою гілкою Острозьких. Генеалогічна схема останніх дає автору підстави для оптимізму: «видається цілком вірогідним припущення, що князі Головні-Острожецькі могли походити від одного з молодших синів Данила Васильковича з Острога, а саме – князя Дмитра, який загинув у битві на Ворсклі 1399 р. ... Хронологічно відстань між битвою на Ворсклі, в якій загинув Дмитро Данилович, та актом 1446 р., в якому згадано сина князя Дмитра Острожецького – Івана, не є надто великою, щоб зробити дане припущення неможливим»²⁸.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Боброк – припускають, що це нинішня Бібрка Перемишлянського району Львівської області (див.: *Войтович Л. Княжа доба на Русі...* – С. 668).

²⁶ Русская историческая библиотека. – СПб., 1910. – Т. 27. – С. 84; Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1998. – Кнуга Nr. 3 (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anušytė ir A. Baliulis. – P. 52.

²⁷ *Однороженко О. Князівська геральдика Волині...* – С. 70–71; *Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки...* – С. 262.

²⁸ *Там само.*

Рис. 4. Печатки князів
Головнів-Острожецьких, Острозьких
і Заславських

(Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки... – С. 244, 262–263)

води кн. Януша Острозького, для того аби від імені свого патрона зробити важливу заяву³⁰. Її зміст коротко можна переповісти так: заклопотаний ор-

Подібність знаків на печатках князів Головнів-Острожецьких, Острозьких і Заславських помітна незброєним оком, хоча у випадку двох останніх родів вона очевидніша (див. *рис. 1*).

Підіб'ємо підсумки:

1. Наталя Яковенко припускає, що князь Дмитро Головня був онуком Наримунта Гедиміновича, але не обґрунтовує свою гіпотезу.

2. Ян Тенговський і Олег Однороженко вважають родоначальником Острожецьких двох різних осіб, загиблих 12 серпня 1399 року в битві на Ворсклі. Польський історик доводить, що засновника роду звали Дмитро Коріатович Боброк-Волинський, тоді як український припускає, що ним був Дмитро Данилович Острозький²⁹.

3. Остання версія виглядає привабливішою за інші, але брак джерел не дозволяє бути категоричним у висновках.

«Кривний і повинний» князів Острожецьких

24 лютого 1586 року до Луцького гродського суду приїхав Василь Козаревський, слуга волинського воє-

²⁹ Російський дослідник Андрій Кузьмін вважає кн. Дмитра Боброка-Волинського не Коріатовичем, а Михайловичем Острозьким (див.: *Кузьмін А. В. Родословная князя Дмитрия Михайловича Боброка-Волынского // Дмитрий Донской и эпоха возрождения Руси. События, памятники, традиции: Труды Юбилейной научной конференции «Дмитрий Донской – государственный деятель, полководец, святой»* (Тула – Куликово поле, 12–14 октября 2000 г.). – Тула, 2001. – С. 127).

³⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДАК Укра-

ганізацією оборони краю від можливого татарського нападу, Острозький тільки зараз, узимку 1586 року, отримав інформацію про смерть «свого кривого й повинного» князя Андрія Головні (останній помер на Підляшші 23 листопада 1585 року³¹). Можна тільки здогадуватися, в який спосіб волинський воєвода дізнався про цю сумну звістку³², однак із заяви випливає, що вдова Анастасія Єловичівна-Малинська та її брати намагалися приховати факт смерті. Отож, Острозький як родич небіжчика почував себе скривдженим і, власне, задля фіксації цієї кривди відіслав на уряд свого слугу. Образа князя Януша підсилювалася ще й тою обставиною, що його родину з Єловичами-Малинськими поєднували дуже давні й міцні зв'язки.

На жаль, запис до луцьких гродських книг позбавлений будь-яких подробиць споріднення волинського воєводи з останнім князем на Острозі. Ситуацію дещо прояснює наступна заява, виголошена через два тижні, 11 березня 1586 року, уже самим Острозьким³³. У цей день він завітав до Володимирського гродського суду задля оприлюднення листа рідних сестер померлого Ганни й Марини та їхніх чоловіків у справі про спадкові маєтності, «до которых то именовей я теж [...] право певное у себе маю от небожчика князя Головні-Острожецкого»³⁴.

Лист, про який ідеться, адресований Острозькому і виданий 1 березня в Дубні, в резиденції його батька київського воєводи князя Василя-Костянтина (див. *додаток 3*). Одразу звернімо увагу на те, що серед осіб, які підписують цей документ, немає Анастасії Єловичівни, вдови князя Головні. Це не випадковість – як ми пізніше побачимо, сестри конкурували з невісткою за право успадкувати маєтки брата.

Початок листа частково переповідає «заповіт» батька князівен Федора Острожецького, укладений десь наприкінці 1560-х років і вписаний згодом до берестейських гродських і земських книг³⁵. Усі свої володіння тестатор переказав синові Андрію з умовою: якщо той помре без нащадків, родові маєтки дістануться його сестрам. Аби підкреслити й так відомий артикул II Литовського статуту³⁶, у заповіті зроблене застереження не пе-

їни), ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 174–174 зв.

³¹ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy...* – S. 134.

³² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 162 зв.–163; серед свідків поховання кн. Андрія Головні названий Богдан Борейко-Кнерутський, який служив батькові Януша Острозького.

³³ *Там само*, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 106–109 зв.

³⁴ *Там само*, арк. 106.

³⁵ Князь Федір Головні помер у 1569-му, а за цей і кілька наступних років аж до 1589-го ані гродські, ані земські берестейські книги не збереглися.

³⁶ Другий Литовський статут (1566), розд. 3, арт. 14: Паклижъ бы Богъ такъ допу- стилъ, же бы оная братья померли вси, а у жадного потомства по нихъ не зостало, а хотя жъ бы и было, а потомъ се звело; тогда оная вся отчызна и всякимъ обычаемъ набытые имѣнья засе на сестры и на ихъ потомство спадываетъ.

редавати бодай частину маєтків у чужі руки: «князь Андрей Острожецкий, не маючи потомства, так усих, яко и поединком тых именов своих отчизных и набытых вечистым правом, никому отдать, продать, ани заставным обычаем в руки объчие заводити, записовати и жадным обычаем от нас, сестрь своих, отдаляти и заводити не мел и не мог»³⁷. Отож, коли 1585 року Андрій Федорович помер, не залишивши дітей, «тые вси имѣнья отчизные и набытые, так водле запису его милости князя Федора Острожецкого, пана отца нашего, яко и правом прироженным, на нас пришли и спали», – констатують князівни Головнівки разом зі своїми чоловіками. Саме в цей момент, коли вони на законних підставах мали вступити у володіння батьківщиною, на горизонті з'являється Януш Острозький з «правом своим от его милости князя Андрея Головні-Острожецкого даным» і претензіями «до некоторых имѣней отчизных»³⁸. Наявність в Острозького якогось листа князя Головні явно суперечить згаданому вище пункту тестаменту, що обмежував Андрія Федоровича в проведенні земельних операцій, хіба що в записі йшлося не про продаж, заставу чи оренду, а звичайний борг без вводу кредитора в посідання нерухомості.

Так чи інакше, реальні спадкоємці сприйняли слова волинського воеводи більш ніж серйозно: «а так мы вси вышней менованые едностайне, обачивши право его милости, а не удаючи ся зъ его милостью в жадное право, паметаючи на кровное повиноватство его княжецкое милости з малжонками нашими, кгдаж князь Головні и малжонки наши, и тая матенность з дому его милости вышла [виділення моє – І. Т.], учинили есмо из его милостью [...] постановене»³⁹. Далі обидві родини визнають Острозького рівноправним учасником майбутнього поділу й домовляються про відрядження до маєтків небіжчика своїх слуг. Більше того, у листі накреслено обриси майбутнього розпаювання, відповідно до якого найбільша частина спадку з містами Острожець та Андріїв і десятьма селами в Луцькому повіті відходила в руки волинського воеводи. Усі умови запису сторона, що його видала, зобов'язувалася визнати впродовж наступних 12-ти тижнів у Берестейському гродському суді або на іншому уряді, а у випадку невиконання цього або хоча б одного з пунктів мала сплатити контрагенту заруку в сумі 4000 литовських кіп⁴⁰.

Представлений лист-«угода» залишає подвійне враження; з одного боку, тільки в ньому натрапляємо на сенсаційне пряме свідчення про генезу Острожецьких, а з іншого – спосіб оприлюднення документа і його зміст виглядають доволі дивно. Підозру викликає вже те, що лист пред'явлено в суді його адресатом, а не авторами. Незрозуміло також, навіщо сестри Го-

³⁷ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 106 зв.

³⁸ Там само, арк. 107.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само, арк. 108.

ловнянки самостійно відмовляються від третини своїх володінь на користь людини, яка за законом не може ні на що претендувати. Навіть якщо Острожецькі дійсно походили від Острозьких, реальних підстав сподіватися на виділення бодай часточки спадку князь Януш не мав, оскільки за Литовським статутом по бездітному братові маєтки переходили на його сестер⁴¹. Зміст загадкового «права», на яке Острозький покладав надію і яке могло пояснити небезпідставність його претензій, не розкривається в тексті взагалі. Все це наводить на думку про фальсифікацію князем Янушем листа, проте озвучене припущення видається малоімовірним із двох причин.

По-перше, серед свідків «дубенської угоди» поруч із відданими клану Острозьких Криштофом Палуцьким, Яцьком Бутовичем і Федором Гурком названо волинського каштеляна Михайла Мишку-Варківського, що мав, очевидно, захищати інтереси протилежної сторони. Із самим існуванням цієї особи Острозькі змиритися не могли вже кількадесят років. В очах князя Януша і його батька ця одіозна постать була «жвачем а невымытое губы чоловіком» та «здрайцою». Якби Острозьким довелося підробляти важливий документ, вони знайшли б на місце свідка людину більш підходящу, ніж Мишка.

По-друге, і це головне, – як фальсифікат лист позбавлений сенсу, оскільки князь Януш визнається не єдиним спадкоємцем, а учасником цілого тандему претендентів, що мають разом, узгоджено поділити родові маєтки Головнів-Острожецьких. Присутність інших зацікавлених осіб у листі може свідчити на користь того, що документ – не підробка. Тепер потрібно пояснити, як він виник.

Якою була мета укладання «дубенської угоди»?

Спробуємо розібратися в цій заплутаній історії. Якщо перед нами автентичний документ, його поява мала призвести до цілком конкретного наслідку, а саме задекларованої в листі процедури введення кн. Януша Острозького і сестер кн. Андрія Головні у володіння маєтками Острожецьких. Однак виконання цієї умови наражалося на одну серйозну проблему, про що учасники «дубенської угоди» навіть не згадують у листі. Річ у тім, що в Острожецькому князівстві після смерті Андрія Федоровича вже кілька місяців панувала його вдова Анастасія Єловичівна-Малинська. Наприкінці листопада 1585 року вона перебрала під свій контроль всі маєтки покійного чоловіка, а на початку грудня у Володимирському гродському суді представила його тестамент⁴². Відповідно до цього документа,

⁴¹ Другий Литовський статут (1566), розд. 3, арт. 14.

⁴² *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 134; ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 142–143 зв.

всі підляські володіння роду князь передавав дружині на вічному праві, а решту земель – на Волині – залишав їй же в пожиттєве користування. І лише по смерті Анастасії «сестры мое, по которых есми великую нелюбост, што и здоровю моему зашкожало, знал [курсив мій – І. Т.], [...] абы они сами и потомство их вдячност и милост мою ку себе знали, вечност тых именей имъ zostавую»⁴³.

9 лютого 1586 р. князя Головнію поховали в його маєтку Андрієві в присутності багатьох родичів, приятелів і сусідів⁴⁴. Як і слід було чекати, оголошений над могилою небіжчика тестамент одразу викликав гостру реакцію обділених членів сім'ї, які заявили про його підробку і навіть вказали на те, як саме, на їхню думку, виглядала технологія виготовлення фальсифікату⁴⁵. У підсумку, розгорівся конфлікт, розв'язання якого вимагало від скривдженої сторони звернення до суду і, відповідно, витрат, терпіння й пошуку союзників на чужій території (чужій, оскільки чоловіки Головніянок, що походили з Берестейського й Новгородського воєводств Великого князівства Литовського, не мали на Волині впливу й зв'язків).

Що стосується пошуку союзників, то із цим завданням зацікавлена сторона впоралася досить швидко, дійшовши в лютому згоди з Янушем Острозьким. Деталі укладеної з ним у Дубні домовленості, напевне, незабаром стали відомі вдові князя Андрія Головні. «Дубенська угода» демонструвала їй готовність до серйозного протистояння. У тексті недвозначно робиться натяк на можливе силове розв'язання проблеми, що мало би схилити Анастасію Єловичівну та її братів до випрацювання компромісного рішення.

Розрахунок виявився вірним: вже за два дні (!) приятелі схилили сторони до угоди. За її підсумками Анастасія Єловичівна відмовилася від усіх підляських і частини волинських маєтків чоловіка, натомість отримала Острожець та Андріїв із присілками⁴⁶. Нагадаємо, що саме на ці маєтки, відповідно до попередніх домовленостей із Головніянками, мав розраховувати волинський воєвода. Проте він, як сторона, участі в цих переговорах не брав і нічого в їх підсумку не одержав. Ще через два дні, 5 березня 1586 року, сестри поділили навпіл свій шматок батьківщини: Ганні дісталися володіння в Берестейському, а Марині – у Луцькому й Володимирському повітах⁴⁷. І знову серед учасників розпаювання Острожецького князівства волинського воєводи не було. Жодних претензій до спадкоємців Андрія Головні у майбутньому він не висував, хоч і заніс «дубенську угоду» до володимирських гродських книг.

⁴³ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 141.

⁴⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 163.

⁴⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 97.

⁴⁶ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 7, арк. 317 зв.–319 зв.

⁴⁷ Там само, арк. 341–343; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далі: НГАБ), ф. 1741, воп. 1, спр. 3, арк. 111–112 зв.

Таким чином, домовленість, укладена 1 березня 1586 р. у Дубні, допомогла вирішити конфлікт у родині Головнів-Острожецьких, у чому були зацікавлені, у першу чергу, сестри останнього представника фамілії. Надавши волинському воєводі можливість втрутитися в суперечку, вони досягли більшої поступливості своєї братової.

Джерела легенди про споріднення Острозьких і Острожецьких. Князь Іван на прізвисько Лизинос

У самій цій історії лишається незрозумілим, навіщо було князю Янушу Острозькому втягуватися в потенційно неприємний конфлікт. Чи підтримував він сестер Головнянок із родової солідарності? Чи, можливо, здобув відшкодування за свою пасивну участь у полагодженні суперечки? Не без компенсації відмовився від претензій на користь однієї зі сторін? – дати відповідь на поставлені питання за браком джерел складно. Варто, однак, визнати, що привід для втручання в конфлікт забезпечила легенда про єдинокровність князівських фамілій. Можливо, вона була вигадана, можливо, в її основі лежали реальні родинні зв'язки. У будь-якому разі, легенда мала спиратися на певне підґрунтя, інакше її озвучення дискредитувало особу заявника, а відтак, втрачало сенс.

1. Припустимо, що легенда про походження Острожецьких від Острозьких базувалася на *усній традиції*. У такому разі мали би бути якісь видимі прояви споріднення двох княжих домів. Певний зв'язок між ними простежується від початку XVI ст. Так, відомо, що Петро Михайлович «Головня» від 1523 року обіймав уряд троцького городничого. Його переїзд до Трок – міста, що лежало далеко за межами родових володінь князя, був, поза сумнівом, ініційований Костянтином Івановичем Острозьким, який 1522 року став троцьким воєводою. Можна було б припустити, що від цього моменту Острозький почав в особливий спосіб опікуватися долею свого родича, однак у Троках за часів Костянтина Івановича Петро Головня був не єдиним волиняком, а уряд городничого так і залишився найвищим його досягненням⁴⁸.

Інший факт – онук городничого, останній князь Острожецький – Андрій Федорович, 1584 року уклав заповіт, в якому головним опікуном своєї дружини просив бути київського воєводу князя Василя-Костянтина Острозького, що йому «так отец мой, яко и я самъ, хотяжь мало накладне, во-

⁴⁸ З інших волиняків, що перебували в цей час у Троках, можна згадати місцевих намісників Костянтина Івановича Острозького Петра Турчиновича й Олехна Козинського. Останній, між іншим, був одружений із дочкою кн. Петра Головні Софією (див.: *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...* – S. 182; *Wolff J. Kniaziowie litewskoruscy...* – S. 133).

дле можности своее, ласку [...] заслужовал»⁴⁹. Особливе ставлення до Острозького, можливо, навіть клієнтарна залежність від нього, тут простежується, але про споріднення немає і згадки.

Також дивно, чому в розлогих помянниках Києво-Печерського і Дерманського монастирів початку XVI ст. серед багатьох імен пращурів і родичів Костянтина Івановича Острозького немає князів Головнів⁵⁰. Урешті, незрозуміло, чому в гербівнику Бартоша Папроцького, особисто знайомого з родиною Острозьких, якій автор присвятив дуже великий і детальний генеалогічний пасаж, Острозьцькі не згадуються взагалі, натомість одним коротеньким реченням позначено зв'язок між Острозькими й Заславськими (які на той момент за своїм становищем на Волині стояли не набагато вище за Головнів). Це тим більш дивно, що гербівник вийшов 1584 року, ще за життя останнього князя на Острожці.

2. Якщо ж ніякої родинної традиції не існувало, до висновку про єдиного пращура двох фамілій могли підштовхнути *документи «архіву» Острозьких*. 1585 року, коли під час судового процесу князі Острозькі мали довести своє спільне походження з князями Заславськими, у хід пішли майнові документи кінця XIV–XV ст., а також хроніка Мацея Стрийковського⁵¹. Чи були якісь папери князів Головнів у руках волинського воєводи та його батька? Перший перелік документів архіву Острозьких був складений 1541 року і нараховував він сотню актів, проте жодного, який стосувався б Острожця та інших земель, що можуть нас цікавити, у ньому не зафіксовано⁵². Те саме можна сказати й про розлогий «сумарій» 1594 року⁵³. Тим не менше, у квітні 1600-го київський воєвода Василь-Костянтин Острозький подав до Луцького гродського суду цікаву скаргу на спадкоємців свого давнього слуги, на той момент уже померлого Ждана Боровицького. У ній ішлося про псування й неповернення Боровицьким переданих йому для провадження судових процесів дому Острозьких «справ [...] листовъ, привилеевъ, мамрамовъ и всяких поступков правныхъ, которые одно были в доме и скарбе его княжатское милости». У реєстрі загублених документів на першому місці стоїть привілей на пергаменті «продку» князя Василя-Костянтина – Івану Острозькому на має-

⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 141 зв.

⁵⁰ Древний помянник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) / Сообщил С. Т. Голубев // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1892. – Кн. 6, отд. 3. – С. 10–11, 79; Острозький державний історико-культурний заповідник, кн. 931/VI р-565, арк. 1–2 зв.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Sanguszków, teka 141, nr 2.

⁵² Российский государственный архив древних актов, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 206–208 об., 210 об.–212.

⁵³ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu, rps 3669/II, k. 3–79.

тки Острожець, Косарів та інші⁵⁴. Здається, цього «Івана Острозького» слід ототожнювати зі згаданим вище «Іваном Дмитровичем», якому 1446 року Свидригайло повернув батьківщину. Оригінал Свидригайлового привілею 1582 року зберігався ще в скарбі королеви Анни Ягеллонки *se-ред паперів Острозького князівства* (див. додаток 2). Якщо до 1586 р. Острозьким так і не вдалося повернути цей документ, але вони знали про його існування і знали, що він колись належав їхнім пращурам, цього було достатньо для конструювання легенди.

3. Зрештою, *співзвучність назв двох столичних міст* могла підштовхнути авторів легенди до логічного припущення про те, що Острожець за-снував, як «Малий Остріг», котрийсь із молодших представників роду Острозьких. На жаль, жодне з відомих нам джерел не вказує на час та об-ставини появи цього населеного пункту. Перша писемна згадка про нього да-тується 1446-м роком, коли Острожець, відповідно до привілею Свидри-гайла, було повернуто князю Івану Дмитровичу⁵⁵.

Можливо, до певних висновків спонукав перелік володінь, наведений у цьому ж привілеї? Нагадаю, що крім Острожця в ньому згадуються ще Косарів, Блищани, Терешів, Войниця, Перекалі, частина Радомишля, Суськ і Березненська волость у Луцькому повіті. Якби всі вони становили певний нерозривний комплекс і розташовувалися поруч із землями князів Острозьких, можна було б припустити, що батьківщина князя Івана Дмит-ровича колись входила до складу Острожчини. Нанесення перерахованих вище населених пунктів на карту не дає підстав для оптимізму. Більша частина складових Острожецького князівства була розкидана в міжріччі Стиру й Случі: один куш сіл лежав у чотирикутнику Луцьк – Клевань – Дубно – Берестечко, інший становила Березненська волость, а поміж ними в середній течії Горині на правому її березі знаходився Суськ. Безпосере-дньо межували з острозькими селами тільки Острожець і Косарів⁵⁶.

При цьому варто врахувати, що від 1446-го і до 1586 року, коли було озвучено тезу про спільне походження двох князівських родів, контури Острозького князівства суттєво змінилися. Блищани, Терешів, Войниця,

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 56, арк. 496 зв.–497 зв.

⁵⁵ Схоже, що село відібрав в Івана Дмитровича чи його батька сам Свидригайло. На момент боротьби цього князя з опонентами – польським королем Ягайлом і вели-ким литовським князем Сигізмундом Кейстутовичем – практично всі перераховані в привілеї 1446 р. володіння залишалися в його зоні впливу. Отже, Острожець був віді-браний у його власників за те, що вони підтримали суперників Свидригайла. Від ана-логічної конфіскації постраждали й інші волинські князі, які зробили «неправильний вибір», і серед них бачимо Острозьких, які втратили Остріг, Корець, Хлапотин та ін. Детальніше про політику Свидригайла на Волині див.: *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...*

⁵⁶ Острожець межував із володіннями кн. Острозьких Крупою, Ставком і Город-ницею, а Косарів – з Озліівкою і Божківцями.

Перекали, Радомишль і Суськ уже не лежали в його межах. Частковий розпад великого маєтку стався всього за кілька десятиліть після його формування. Так, на початок XVI ст. Острожець і Косарів, а також Березне з околицею й надалі належали нащадкам Івана Дмитровича, рештою ж земель володіли інші роди, причому найбільше посідали князі Корецькі – Суськ, Радомишль і Перекали. Про те, в який спосіб вони дістали частину Острожеччини, дізнаємося з опублікованих документів архіву Сангушків. 1512 року вдова й сини князя Івана Васильовича Корецького передали Перекали своєму зятю Михайлу Зброховичу та його дружині⁵⁷. У відповідному записі село назване «батьківським маєтком» вдови Корецької, яку звали Василиса Глібівна. З інших джерел відомо, що вона була дочкою і єдиною спадкоємицею князя Гліба Лизиносовича, померлого між 1488-м і 1493-м роками⁵⁸. У каталогах Наталі Яковенко та Леонтія Войтовича князі Лизиноси зараховані до родів невстановленого походження⁵⁹, проте з'ясувати їх генезу не так і складно. З огляду на те, що 1446 року Свидригайло повернув Перекали князю Івану Дмитровичу «и сыномъ его князю Глебу з братьею его», а сам Гліб звався Лизиносовичем, можна з певністю твердити, що першим Лизиносом був Іван Дмитрович, князь на Острожці.

* * *

Підіб'ємо підсумки нашого дослідження. 1586 р. волинський воєвода князь Януш Острозький і сестри померлого князя Андрія Головні-Острожецького заявили про спільне походження своїх родів. Жодного доказу на користь цього твердження сторони не навели, що, загалом, не свідчить про його безпідставність. На нашу думку, Острожецькі таки могли походити від Острозьких, на що, крім самих заяв, указує ще й сфрагістичний матеріал⁶⁰. Проте, слід визнати, наведені вище аргументи «за» і «проти» єдинокровства є недостатніми для того, щоб дати остаточну відповідь на ключове питання.

⁵⁷ 58 Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. 3. – С. 304.

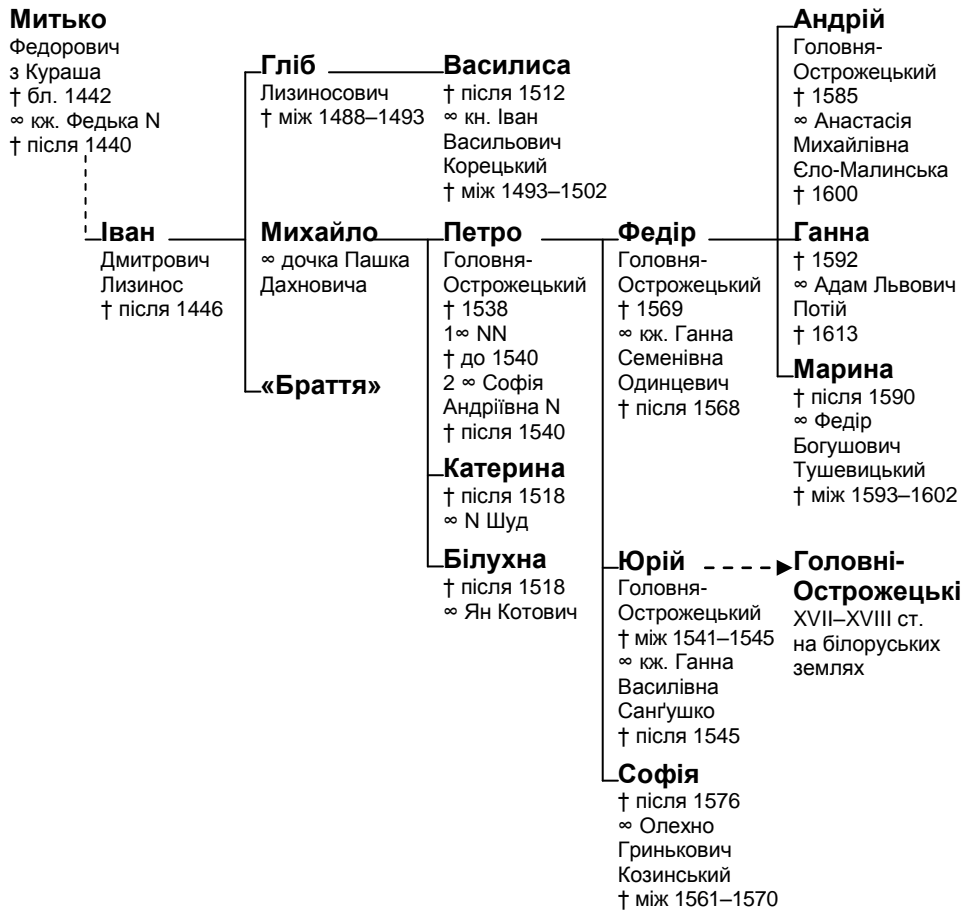
⁵⁸ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 173, 202.

⁵⁹ Войтович Л. Княжа доба на Русі... – С. 688; Яковенко Н. Українська шляхта... – К., 2008. – С. 370.

⁶⁰ Якщо у майбутньому виявиться, що це припущення слушне, тоді молодшу гілку Острозьких, на нашу думку, міг заснувати не Дмитро Данилович († 1399), як вважає Олег Однороженко, а інший представник цього ж роду – Дмитро (Митько) «з Кураша», який був сином Федора Даниловича і помер бл. 1442 р. (див.: Puzyna J. Daniło ks. Turowski, Ostrogski i Chełmski, i jego potomstwo // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1931. – Nr 11. – S. 257–258; nr 12. – S. 269–270, 274; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 193.

Додатки

№ 1. Родовід князів Головнів-Острожецьких

№ 2* . 1446, листопада 20. Несвіч. – Привілей великого князя Свидригайла Ольгердовича слугі кн. Івану Дмитровичу про повернення Острожця та інших сіл у Луцькому повіті, які тримав ще його батько кн. Дмитро і які він сам разом з синами відтепер має посідати на вічному праві

М[и]л[о]стью Божєю мы, великии кн[а]зь Швитри[к]гаило *Влкгиртовичь*, чинимъ знаменито сим н[а]шимъ листомъ каждому доброму нинешнимъ и напотомъ будѹчимъ, кто *ж* на него *ѹ*зрить albo, чтучи, его *ѹ*слышитъ коли *ж* кому будетъ его потреба, *ѹ*изревши есмо знаменитую нам службу а николи незамешканую слуги н[а]шого верного кн[а]зя Ивана Дмитревича, и мы, дорадившисѧ з нашою жоною, з нашими кн[а]зи, и с паны, з нашою верною радою, верънули есмо ему его штьчизну, и сыну его кн[а]зю Глебу и з братею в Луцкимъ повете: *В*строжець на рѣци на *Г*ородци, а *К*осаревъ, а *Б*лищаны, а *Т*ерешовъ, а *В*оиница на рѣци на *И*къви, || [*арк. 221*] а *П*ерекалы, *Ѹ* Радомышли две дворища *Ш*кастъвича, а в *С*тутку (!) две дворища на рѣце на *Г*орини, а *Б*ерезное волость в *Л*уцкомъ повете на рѣце на *С*лучи, а къ тому село *Б*ронное, а *Т*ишица, а *К*наже село, *С*авитьковиче, а *Ч*енина, а *Х*отѣнь, а *М*оквинѣ зо всеми тыми доходы и приходы, што к тым селам з стародавна слушало и тагло, с полми, з ролами, з лесы, с пасеками, з ловищи, з реками, с озеры, и з ставы, и з ставищи, со млыны, и з болоты, и з рудами, и зъ сеножатыми, с крыницами, с потоки, и з боры, и з бортными землями, со всеми пожитъки, со всеми правы. Можетъ себе полепшивати и сширати, на новомъ корени посадити. А дали есмо напрод реченому кн[а]зю Ивану Дмитръевичу и сыномъ его кн[а]зю Глебу з братьею его веръху выписаными (!) имениа села вечно и непорушно, какъ штець кн[а]зя Ивановъ кн[а]зь Дмитреи держаль.

А при том были светки рада наша: кн[а]зь Иванъ Васильевичъ, а кн[а]зь Иванъ Романовичъ, а кн[а]зь Михаило Василевичъ, маръшалокъ н[а]шъ дворныи, а кн[а]зь Иванъ Звяголскии, а братъ его кн[а]зь Семень, а панъ Сенько Калениковичъ, подскаръбии и канъцлер нашъ, а Юшко писалъ, а иных много при томъ было. А ещѣ над то на потверъжене сего листу нашого пре лепшое сведѣцтво памети и печачать (!) н[а]шу казали есмо привесити к сѣму н[а]шому листу.

Данъ и писан въ Несвичу м[е]сѣца ноѧбра двадцатыи день в лето шостое тисѣчи чотыриста патьдѣсятъ четвѣртыи.

Джс.: Российский государственный архив древних актов, ф. 389, оп. 1, спр. 196, арк. 220 зв.–221; ЦДІАК України, КМФ-36, оп. 1, спр. 196, арк. 220 зв.–221; НГАБ. –

* Тексти документів № 2 і 3 подано зі збереженням орфографії XV–XVI ст., але з урахуванням сучасних правил пунктуації. Курсивом виділено виносні літери, скорочення наведені в квадратних дужках.

КМФ-18, оп. 1, спр. 196, арк. 220 зв.–221 (*мікрофотокопії справи з РГАДА*). Оригінал привілею зберігався разом з іншими паперами, «которые... именям п[а]на воеводы бра-славського... и иныхъ участъников его милости належать», у скарбі королеви Анни Ягеллонки. 20 грудня 1582 р. на прохання троцького воеводи кн. Стефана Збаразького, брацлавського воеводи кн. Януша Збаразького та «інших учасників» і за дозволом короля Речі Посполитої Стефана Баторія, свого чоловіка, королева видала лист, до якого було вписано привілей великого князя Свидригайла, «зъ самым листом орииналомъ добре скорикгованый». Після цього на прохання кн. Януша Збаразького лист королеви був внесений до книг Руської (Волинської) метрики. Витяг із книг, виданий князю, за-свідчили підканцлер Ян Боруковський і писар канцелярії Лаврін Пісочинський.

№ 3. 1586, березня 1. Дубно. – Лист берестейського земського судді Адама Потія і його дружини кж. Ганни Головнянки-Острожецької, та слоніського гродського судді Федора Тушевицького і його дружини кж. Марини Головнянки-Острожецької волинському воеводі кн. Янушу Острозькому про визнання за ним прав на третю частину спадкових володінь по смерті кн. Андрія Головні-Острожецького

А, Адам Потей, суда земскии берестейскии, а А, Ганна кнежна *Встрожецког[о]*, малжонка его м[и]л[о]сти, и А, *Федор БогѸшевич Тушовицкии*, суда кгородскии слонимскии, а А, Марина кн[ε]жна *Встрожецког[о]*, созна|| [арк. 106 зв.]ваем и чиним авно сами на себе сим нашим листом кож-домѸ, кому будетъ потреба тог[о] вѣдати албо чтучи его слышати нынешним и напотом будѸчим, иж што годным памети его м[и]л[о]сть княз *Федор Головна Встрожецкии*, пан и штець наш милыи, за добрым Ѹваженем и розмыслом своим, за живота своего, маючи вднакую м[и]л[о]сть против сына своег[о] кн[а]з *Андреа* и нас, девок своих, а забегаючи томѸ, абы по смерти его маетности вси имена его штчизные, набытые ледаеко шт дому и потомства не штышли и роспрошоны не были и в рѸки шбчие не приишли, ако тог[о] мног[о] бываеъ, иж се домы зацные в недостаткѸ потомства станѸ мѸзског[о] зводитъ (!) и маетности мимо властное потомство в ыншиє домы приходать, з милости своеи штцевское то варовал, иж сын его м[и]л[о]сти кн[а]з *Андреи*, зоставши по смерти его м[и]л[о]сти штца своег[о] на тых Ѹсих иминах штчизных и набытых, мешкаючи, а потом без потомства з сего свѣта зышол, теды тые вси имина штчизные и набытые гдеж колвек лежачие ни на кого иншог[о], водле права прирожоног[о] и того варункѸ его м[и]л[о]сти, шдно на нас, дочки его м[и]л[о]сти, спасти и приити мили. А сын его м[и]л[о]сти кн[а]з *Андреи Встрожецкии*, не маючи потомства, так Ѹсих, ако и поедынком тых именеи своих штчизных и набытых вечистых правом никомѸ штдать, продать, ани заставным шбычаем в рѸки шбчие заводити, записовати и жадным || [арк. 107] шбычаем шт нас,

сестрь своих, *в*тдалати и заводити не мел и не мог, *в* чом ширеи в том записе естъ написано, што и на *в*раде кгородском и земском берестеиском *в*чевиسته его м[и]л[о]сть сознати рачил.

То пак тепер в рокѣ недавно прошлом *в*смѣдесат патом кн[а]зь Андреи Головна *В*строжецкии без потомства из сего света зышол, а тые вси имѣнья *в*тчизные и набытые, так водле записѣ его м[и]л[о]сти кн[а]за Ѳедора *В*строжецког[о], п[а]на *в*тца нашог[о], ако и правом прирожоным, на нас пришли и спали.

Акож до некоторых имѣнеи *в*тчизных его м[и]л[о]сть кн[а]зь Анѣшь *В*строзскии, пан воевода земли Волынской, правом своим, *в*т его м[и]л[о]сти кн[а]за Андреа Головни Острожецког[о] даным, *в*звал.

А так мы вси вышеи менованые едностайне, *в*бачивши право ег[о] м[и]л[о]сти, а не ѡдаючи са зѣ его м[и]л[о]стью в жадное право, паметаючи на кровное повиноватство его кн[а]жецкое м[и]л[о]сти з малжонками нашими, кгдаж кн[а]зь Головна и малжонки н[а]ши, и таа маетность з домѣ его м[и]л[о]сти *в*ышла, ѡчинили есмо из его м[и]л[о]стью такое постановене. Маючи волность на листе доброволном записе, *в*т его м[и]л[о]сти кн[а]за Ѳедора Головни нам даног[о], по смерти сына его, а шѣвакгра нашог[о], ѡ тые вси имина *в*тчизные и набытые, ако во власность н[а]шу, ѡехат, до тог[о] всег[о] права своего вечными часы его м[и]л[о]сти кн[а]ж[а]ти Ануша *В*строзског[о], воеводѣ волыског[о], припустили и заровно, ако и на себе, тое право н[а]ше набытое и прирожоное на его м[и]л[о]сть кн[а]за Ануша *В*строзского ѡлили и симъ листом || [арк. 107 зв.] нашим ѡливаем.

Мает ег[о] м[и]л[о]сть за тым правом своимъ и нашим сам през себе або слѣгъ посланцов своих з нами або с посланцами н[а]шими в тые ѡси имена *в*тчизные и набытые места, дворы, ѳолварки, по смерти кн[а]за Андреа *В*строжецког[о] zostалые, моцне ѡехати, ѡ моц и держане сполом з нами або посланцами нашими *в*зат, а ѡзавши, зараз тые ѡси имена где колвек лежачие на ровные три части з нами ѡ держане розделити водле теперешнег[о] постановена нашего, то ест:

Мает его м[и]л[о]сть кн[а]зь Ануш *В*строзскии на част свою взати себе замок и мѣсто и село *В*строжец, село Повжи, двор и мисто *А*ндреев и с приселками, здавна до нег[о] належачими, то ест село *Б*ерезнаа, село *Г*ородище, *В*итковиче, *К*наз, село *Б*овши, село *Б*роннаа, село *П*олане и *Ч*орнаа *Т*ишица.

А на част мене, *А*дама *П*отеа, суди земског берестеиског[о], и мене, малжонки его м[и]л[о]сти, *Г*анны: двор, мѣсто и село *Р*ожанцы, село *П*риборов – имена, в повете *Б*ерестеиском лежачие, а в повѣте *В*олодимерскомъ двор и село *У*ховицкое.

А на часть мене, Ѳедора *Б*огушевича *Т*ушевицког[о], суди кгородског[о] слонимског[о], и мне, малжонце его м[и]л[о]сти, *М*арине: двор и село *Д*ернь с приселки, до него належачими, ѳолварок под мѣстом *Л*уцком *Ч*ерньчычи,

и двор в замкѣ школном луцком, двор и село Коаров⁶², лежачіе в землі Волинскои в повете Луцком, зо всим на все, з боары, людми тяглыми, подворищъными, подсуседки и их всакими повинностями меноваными и неменоваными, праве зо всим с тым, ако са тые имена здавна сами в себе, ѡ пожиткох, границех и вбыходех своих мають.

И, также поделивши, водле сєг[о] постановена нашого, кождыи своеє делницы именеи, мы сами и потомки || [арк. 108] н[а]ши, держачи, споконне без переказы и ѡступѣ шдин шт дрѣгог[о] держати маєм. А пак ли бы тежѣ которое ж колвек имѣньє с тых наших розобраных частєи правне по сєм листє и розобраню нашом яко колвек и шт которого ж з нас колвек штыити мило, тогды маєм и повинни будемѣ с тых всих трех частєи так веле шному, комѣ бы с права што штышло, нагородити и поступити, выдєливши то якобы без шкоды шног было.

А чинєчи тым пєвнєи, маєм и винни будем сєє постановєнє и запис наш на рочках кгородских берєстєиских або гдєж колвек на врадє кгородском, г[оспо]д[а]рском и на которых же колвек рочках буд надалєи, шдно которые бы ѡ дванадцати недєл[а]х шт даты сєго листѣ сужєны были, сознати и сєс лист постановєнє н[а]шє до книг дати записати. А еслибысмы вси або которыи з нас так не ѡчинил и не выполнил або сєє постановєнє н[а]шє мы сами або потомки н[а]ши в чим колвек здєржати не хотєли, тєды мы, а по нас потомки н[а]ши кн[а]ж[а]ти єго м[и]л[о]сти пану воеводе волинскому маєм и винни будем заруки заплатити чотыри тисєчи копѣ грошєи личбы и монєты литовскоє, и шкоды, и наклады, которые бы правнє показали, а заплативши єго м[и]л[о]сти зарѣку, шкоды и наклады, пред сє сєс лист и постановєнє н[а]шє вєчнє мы и потомство н[а]шє межє собою держати и в каждог[о] сѣдѣ и права сєє постановєнє и лист наш за моцныи приимован и захован быти маєтѣ. А гдєбысмы мы тежє вси або которое з насє на рочках кгородских водлє сєг[о] постановєна, яко сє вышєи помєнило, и з таких колвє[кѣ] причин не сознали || [арк. 108 зв.] и сєго листѣ до књигѣ записати не дали, тєды мы сѣмѣ листом нашим даємѣ моцѣ и вольно будє кн[а]ж[а]ти єго милости самомѣ або през ѡмоцованого своего сєєш листѣ постановєнє н[а]шє на которые рочки або роки земские, кгородские, гдє єго милость самѣ похочєт, передѣ врадємѣ земьскимѣ або кгородским шповєдати и дати до книг записати и выпис себе взати, а тоє шповєданє и записанє єго м[и]л[о]сти самого або ѡмоцованого єго милости ѡ каждого права завшє маєтѣ быти такѣ моцѣно, якобысмы мы сами шчєвисто перед врадєм до књиг созњавали.

И на то єсмы дали єго милости княжати Анѣшу Шєтрозскомѣ, воеводе волинскомѣ, сами на себе сєс нашѣ листѣ вызнаныи под нашими печатъми и сѣ подписомѣ рѣкѣ мнє, Адама Потєа, суди земьского берєстєиского, а

⁶² Описка; мало бути: Косаров.

мъне, Оедора БогѸшевича ТѸшевицького, и под печатъми и съ подписом рѸкъ их м[и]л[о]сти панов а приателеи наших его милости п[а]на Михаила Мышьки-Варковского, кашъ|[арк. 109]талана земли Волынской, пана Ацка Бутовича, хорѸжого киевского, пана Крышьтоа ПалѸцкского, подъчашого (!), а пана Оедора Гурка, которые то ихъ милость при том были и того всего добре вѣдоми, и за усътною а вчевистою прозьбою нашею печати свои приложили и рѸки свои подписати рачили къ семѸ нашомѸ листѸ.

Писанъ Ѹ ДѸбъне лѣта по Нарожению Сына Божого тисача патьсотъ всмѣдесать шосьтого м[ѣ]с[ѣ]ца марта первого дна.

Адам Потѣи, суда земский берестейский.

Оедор БогѸшевич ТѸшевицкий, суда кгородский слонимский.

Михаль Мышька, кашталан волынский, рѸкою властною.

Krzysztoph Paluczki, podczaszy ziemie wolhinskiej.

Ацко Дмитрович Бутович, хорѸжий земли Киевской.

Оедор ГѸрко, рукою властною.

Дж.: ЦДАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 106–109. 11 березня 1586 р. волинський воевода кн. Януш Костянтинович Острозький пред'явив лист у Володимирському градському суді перед володимирським старостою кн. Костянтином Костянтиновичем Острозьким.

Игорь Тесленко. Происхождение князей Головной-Острожецких в свете новонайденных источников

Статья посвящена проблеме происхождения рода князей Головной-Острожецких, представители которого проживали на русских землях Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в первой половине XV – конце XVI вв. Основное внимание уделено конфликту, разгоревшемуся между наследниками умершего в 1585 году последнего представителя фамилии «по мечу» Андрея Федоровича. В разгар противостояния его сестры заявили о том, что Головни-Острожецкие происходят от князей Острожских. Волынский воевода Януш Острожский с этим утверждением согласился, хотя его позицию можно объяснить желанием вмешаться в конфликт. В статье рассматриваются аргументы «за» и «против» родства между двумя княжескими домами и делается предположение, что Острожецкие, действительно, могли происходить от Острожских, но окончательные выводы делать рано. Вместе с тем, установлено, что князя Лизинсовичи, о которых в исторических источниках сохранилось мало свидетельств, были потомками одного из первых владетелей Острожца князя Ивана Дмитриевича на прозвище «Лизинос».

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Реч Посполитая, Волынская земля, знать, князя Головни-Острожецкие, князя Лизиносы, князя Острожские.

Igor Teslenko. The Origin of the Dukes Holovnia-Ostrozhetsky in the Light of the Discovered Evidence

The article studies the origin of the Holovnia-Ostrozhetsky, an aristocratic family who lived on Ruthenian lands of the Grand Duchy of Lithuania and Polish-Lithuanian Com-

monwealth from the beginning of the 15th century until the end of the 16th century. The main focus of the research is on the dispute between the descendants of the last male representative of the family, Duke Andriy Fedorovych, who died in 1585. In the heat of the conflict, his sisters claimed that the Holovnia-Ostrozhtskys had their origin from the Ostrozkys. Volhynian voievode, Yanush Ostrozky acknowledged that his family and the Holovnia-Ostrozhtskys had common ancestors. There are reasons to think, however, that Duke Yanush had his own motives to insist on his kinship with the plaintiffs. The author analyses the arguments for and against the statement about common origin of both families and makes a hypothesis that the Holovnia-Ostrozhtskys could have their origin from the Ostrozkys. In the course of the research, the origin of the Dukes Lyzynosovyches has been established. This family were descendants of one of the first owners of Ostrozhts', the Duke Ivan Dmytrovych, known as «Lyzynos».

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, Volyn land, nobility, Dukes Holovnia-Ostrozhtskys, Dukes Lyzynoses, Dukes Ostrozkys.